

GIYOHVANDLIK VOSITALARINI O'XSHASH KO'RINISHDAGI MODDALARDAN AJRATIB OLIHNING AYRIM JIHLARI

Jamoliddinov Islom Jahongir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 3-o'quv kursi kursanti

Toshkent sh.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20570584>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va ularning analoglarini tashqi ko'rinishidan o'xshash bo'lgan boshqa qonuniy moddalardan (dori vositalari, qishloq xo'jaligi o'g'itlari, oziq-ovqat qo'shimchalari va maishiy kimyo vositalari) ajratib olishning kriminalistik, kimyoviy va huquqiy jihatlari kompleks tahlil qilingan. So'nggi yillarda sintetik giyohvandlik vositalarining (mefedron, alfa-PVP, spays) keng tarqalishi fonida, voqea joyini ko'zdan kechirish va ashyoviy dalillarni dastlabki tadqiq qilish jarayonida ichki ishlar organlari xodimlari oldida turgan muammolar o'rganilgan. Maqolada ekspertiza xulosalarining jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilishdagi o'rni hamda zamonaviy portativ tahlil uskunalari (Raman spektrometrlari va maxsus reagentlar) imkoniyatlaridan foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, sintetik analoglar, kriminalistik tadqiqot, ekspertiza, reagent, ashyoviy dalil, tergov harakatlari, ichki ishlar organlari.

Аннотация: В данной научной статье проводится комплексный анализ криминалистических, химических и правовых аспектов отличия наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов от других легальных веществ, схожих по внешнему виду (лекарственные препараты, сельскохозяйственные удобрения, пищевые добавки и средства бытовой химии). На фоне широкого распространения в последние годы синтетических

Contact: 99 826 99 56

наркотиков (мефедрон, альфа-PVP, спайсы) изучены проблемы, стоящие перед сотрудниками органов внутренних дел в процессе осмотра места происшествия и предварительного исследования вещественных доказательств. В статье выдвинуты научно обоснованные предложения по использованию возможностей современных портативных аналитических приборов (рамановских спектрометров и специальных реагентов), а также роли экспертных заключений в правильной квалификации преступлений.

Ключевые слова: наркотические средства, психотропные вещества, синтетические аналоги, криминалистическое исследование, экспертиза, реагент, вещественное доказательство, следственные действия, органы внутренних дел.

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the forensic, chemical, and legal aspects of distinguishing narcotic drugs, psychotropic substances, and their analogues from other legal substances that are similar in appearance (medicines, agricultural fertilizers, food additives, and household chemicals). Against the backdrop of the widespread distribution of synthetic drugs (mephedrone, alpha-PVP, spice) in recent years, the problems facing law enforcement officers during crime scene investigations and the preliminary examination of physical evidence are studied. The article puts forward scientifically grounded proposals on the use of modern portable analytical equipment (Raman spectrometers and special reagents), as well as the role of expert conclusions in the correct qualification of crimes.

Keywords: narcotic drugs, psychotropic substances, synthetic analogues, forensic investigation, expertise, reagent, physical evidence, investigative actions, internal affairs bodies.

KIRISH

Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurashish O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligini ta'minlashning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda transmilliy uyushgan jinoyatchilik turli xil yangi sintetik giyohvandlik vositalarini (NPS – New Psychoactive Substances) ishlab chiqarish va tarqatish orqali an'anaviy huquqni muhofaza qilish tizimlarini aylanib o'tishga harakat qilmoqda.

Ushbu yangi avlod giyohvandlik vositalari tashqi ko'rinishi, hidi va agregat holatiga ko'ra kundalik hayotda ruxsat etilgan oddiy moddalarga (masalan, osh tuzi, shakar, dorixona kukunlari, vanna tuzlari, choy barglari yoki iste'mol sodasiga) juda o'xshash qilib ishlab chiqarilmoqda. Bu holat ichki ishlar organlarining tezkor xodimlari, tergovchilar va profilaktika inspektorlari oldida voqea joyining o'zida olingan shubhali moddani identifikatsiya qilishdek murakkab vazifani keltirib chiqaradi.

Jinoyat qonunchiligi nuqtai nazaridan, qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilish (Jinoyat kodeksining 270-276-moddalari doirasida) to'g'ridan-to'g'ri topilgan ashyoviy dalilning aynan giyohvandlik vositasi ekanligini, uning turi va sof vaznini aniq belgilashga bog'liq. Moddalarni o'xshash ko'rinishdagi qonuniy vositalardan ajratib olish qoidalari va kriminalistik usullarini mukammal bilish – har bir bo'lajak ofitser va amaliyot xodimidan yuksak kasbiy mahoratni talab etadi.

Mazkur maqolada shubhali moddalarni dastlabki o'rganish, qadoqlash, tashqi ko'rinishidagi o'xshashliklar sabablari hamda ekspert-kriminalistika bo'linmalari tomonidan laboratoriya sharoitida qo'llaniladigan zamonaviy differensiatsiya (ajratish) metodlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

GIYOHVANDLIK VOSITALARI VA O'XSHASH MODDALARNING FIZIK-KIMYOVIY XUSUSIYATLARI

1.1. Tashqi ko'rinishdagi mimikriya (o'xshatish) muammosi

Jinoyatchilar giyohvandlik vositalarini bojxona va patrul nazoratidan yashirincha o'tkazish maqsadida vizual kamuflyaj (mimikriya) usullaridan keng foydalanadilar.

- **Oq va sarg'ish kukunlar:** Geroin, kokain, amfetamin va turli xil sintetik katinonlar (mefedron) tashqi ko'rinishidan oddiy pishiriq sodasi (natriy gidrokarbonat), aspirin kukuni, shakar upasi yoki kir yuvish kukuniga juda o'xshaydi.

- **Kristall moddalar:** So'nggi yillarda ommalashgan alfa-PVP ("tuz", "skorost") yirik yoki mayda kristallar shaklida bo'lib, dengiz tuzi, limon kislotasi yoxud gul o'g'itlaridan ko'z bilan qarab ajratib bo'lmaydi.

- **O'simlik ko'rinishidagi moddalar:** Nasha (marixuana) va spays (sintetik kannabinoidlar shimdirilgan o'tlar) oddiy dorivor giyohlar, quritilgan yalpiz yoki tamaki barglariga o'xshab ketadi. Spayslarni tayyorlashda jinoyatchilar oddiy dorixona moychechagi (romashka) ustiga zaharli kimyoviy reaktivlarni purkaydilar, bu esa o'simlikning asliyatini yashiradi.

- **Suyuqliklar:** Gashish yog'i, shuningdek elektron sigaretalar (veyp) uchun ishlatiladigan suyuqliklarga aralashtirilgan sintetik giyohvandlik vositalari oddiy glitserin yoki xushbo'y aromatizatorlar ko'rinishiga ega bo'ladi.

1.2. Qonuniy dori vositalari bilan farqi

Dorixonalarda retsept asosida yoxud erkin sotiladigan ko'plab tibbiy preparatlar (tramadol, pregabalin, zaleplon, tropikamid) ma'lum dozalarda narkotik ta'sir ko'rsatadi va ular kuchli ta'sir qiluvchi moddalar ro'yxatiga kiritilgan. Ba'zan fuqarolar yonidan oq rangli tabletkalar topilganda, u oddiy analgin yoki taqiqlangan "Lirika" ekanligini joyning o'zida faqatgina qadoqiga qarab aniqlash mumkin emas (chunki jinoyatchilar ularni qadoqsiz idishlarda olib yurishadi).

VOQEA JOYIDA SHUBHALI MODDALARNI DASTLABKI ANIQLASH VA AJRATIB OLIH USULLARI

Ichki ishlar organlari xodimlari ashyoviy dalillarni topgan vaqtda ularni hidlab yoki tatib ko'rishi qat'iyman etiladi (bu o'ta kuchli zaharlanishga olib kelishi mumkin). Moddani qonuniy vositalardan ajratish asosan quyidagi kriminalistik usullar orqali amalga oshiriladi.

2.1. Maxsus kimyoviy test-tizimlar (Dastlabki tahlil)

Jahon amaliyotida va O'zbekiston IIV tizimida voqea joyining o'zida moddaning tarkibini taxminiy aniqlash uchun portativ rangli testlardan (Droptest, Narkotester) foydalaniladi. Bu testlar modda bilan reaksiyaga kirishganda o'z rangini o'zgartiruvchi maxsus reagentlardir:

1. **Markiz (Marquis) reagenti:** Bu formalin va konsentrlangan sulfat kislota aralashmasi. Agar topilgan kukun oddiy shakar yoki soda bo'lsa, rang o'zgarmaydi. Ammo u opiy guruhiga (geroin, morfin) tegishli bo'lsa – to'q binafsha rangga, amfetamin bo'lsa – zarg'aldoq-jigarrang tusga kiradi.
2. **Skott (Scott) reagenti:** Kokainni aniqlash uchun ishlatiladi. Agar oq kukun kokain bo'lsa, reagent havo rangga bo'yaladi, oddiy novvot yoki lidokain bo'lsa, reaksiyaga kirishmaydi.
3. **Mandelin reagenti:** Metadon va ayrim sintetik moddalarni oddiy dori vositalaridan ajratish uchun qo'llaniladi.

Biroq ta'kidlash lozimki, ekspress-testlar faqat **dastlabki axborot** beradi. Ular sud-tergov jarayonida to'liq dalil hisoblanmaydi, chunki ba'zi oddiy dori vositalari (masalan, oddiy yo'tal dorilari) ham Markiz reagenti bilan o'xshash rang berishi – ya'ni "yolg'on ijobiy" (false-positive) natija ko'rsatishi mumkin.

2.2. Portativ spektrometrlar

Hozirgi vaqtda zamonaviy politsiya xizmatlarida moddalarni ajratish uchun portativ Raman spektrometrlari va IQ (infraqizil) spektrometrlardan foydalanilmoqda. Bu qurilma lazer nurini moddaga yo'naltiradi va nur qaytishining o'ziga xos "barmoq izi" (spektri)ni apparat xotirasidagi 10 000 dan ortiq qonuniy va noqonuniy moddalar bazasi bilan solishtiradi. Natijada, paketning

o‘zini ochmasdan turib, ichidagi kristall oddiy dengiz tuzimi yoki alfa-PVP ekanligini 99% aniqlikda voqea joyida aniqlash mumkin.

SUD-KIMYOVIY VA KRIMINALISTIKA EKSPERTIZASINING ROLI VA TARTIBOTLARI

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining (JPK) 173-moddasiga muvofiq, ashyoviy dalilning xususiyatini aniqlash uchun ekspertiza tayinlanishi shart. Giyohvandlik vositalarini o‘xshash moddalardan yakuniy va mutlaq aniq ajratib olish faqatgina IIV Ekspert-kriminalistika markazlari yoxud Sud-tibbiy ekspertiza byuolarining maxsus jihozlangan laboratoriyalarida amalga oshiriladi.

3.1. Gaz xromatografiyasi - mass-spektrometriya (GC-MS)

Bu bugungi kunda dunyodagi eng ishonchli (oltin standart) usul hisoblanadi. Topilgan kukun yoki suyuqlik turli xil moddalar (masalan, 10% geroin va 90% oddiy qand upasi) aralashmasidan iborat bo‘lsa, apparat uni qismlarga ajratadi. Xromatograf aralashmadagi har bir moddani o‘zining qaynash harorati va harakatlanish tezligiga ko‘ra bir-biridan ajratadi, mass-spektrometr esa ajralib chiqqan har bir molekulaning og‘irligini o‘lchaydi. Shunday qilib, kukun ichida giyohvand modda bor-yo‘qligi, agar bo‘lsa, u aniq necha foizni tashkil etishi sudga qat’iy fakt sifatida taqdim etiladi.

3.2. Yuqori samarali suyuqlik xromatografiyasi (HPLC)

Ayniqsa termal (issiqqa) ta’sirchan bo‘lgan sintetik giyohvandlik vositalari va murakkab biologik namunalarni (masalan, shubhali choy bargiga purkalgan spaysni) oddiy o‘simlik ekstraktidan ajratib olishda keng qo‘llaniladi.

3.3. Dori vositalari o‘rnini bosuvchilar (prekursorlar) muammosi

Giyohvandlik vositalarini tayyorlashda ishlatiladigan kimyoviy xomashyolar – prekursorlar (masalan, sirka ангидриди, efedrin, kaliy permanganat) asosan qonuniy sanoat yoki tibbiyot tovarlari hisoblanadi. Masalan, kaliy permanganat (margansovka) oddiy tibbiy antiseptik, ammo u kokain tayyorlashda ham kerak. Ekspertiza jarayonida ushbu o‘xshash moddalarning faqat turi emas, balki ularning

hajmi, saqlanish sharoiti va jinoyatchining maqsadi (subyektiv tomoni) tergov harakatlari orqali yagona zanjirga bog'lanishi talab etiladi.

JINOYATNI KVALIFIKATSIYA QILISH VA HUQUQNI QO'LLASH AMALIYOTIDAGI MUAMMOLAR

Ichki ishlar organlari faoliyatida giyohvandlik vositalarini qonuniy o'xshash moddalardan noto'g'ri ajratish yoxud qadoqlashdagi protsessual xatolar jiddiy huquqiy oqibatlariga, jumladan inson huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

4.1. "Yolg'on analoglar" va huquqiy bo'shliqlar

Kriminogen vaziyat tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'cha jinoyatchiligida ba'zida firibgarlar giyohvandlik vositasi (masalan, gashish) o'rniga unga juda o'xshash bo'lgan oddiy moddani (masalan, quritilgan xina yoki maxsus ishlangan loyni) mo'may pul evaziga giyohvand shaxslarga sotishadi. Bu jarayonda shaxs qo'lga olinsa va ekspertiza ushbu modda oddiy loy ekanligini (tarkibida giyohvand modda yo'qligini) tasdiqlasa, JK 273-moddasi (Giyohvandlik vositalarini o'tkazish) bilan emas, balki JK 168-moddasi (Firibgarlik) alomatlari bilan jinoyat ishi qo'zg'atiladi. Aynan moddani aniq ajratib olish ishning yuridik taqdirini hal qiladi.

4.2. Qonunchilik bazasining o'zgaruvchanligi

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 12-noyabrdagi 330-sonli "Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o'tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo'lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to'g'risida"gi Qarorida taqiqlangan moddalar ro'yxati belgilangan. Muammo shundaki, kimyogar-jinoyatchilar taqiqlangan sintetik giyohvand modda molekulasining bitta atomini o'zgartirib, yangi modda yaratishadi. Bu yangi modda insonga xuddi avvalgidek narkotik ta'sir qiladi, ko'rinishi ham o'sha-o'sha, lekin u rasmiy ro'yxatda hali yo'q bo'ladi. Shu bois,

ekspert-kimyogarlarni va IIV rahbariyati o'rtasidagi hamkorlik doimiy ravishda ro'yxatni yangilab (analoglarni kiritib) borishni taqozo etadi.

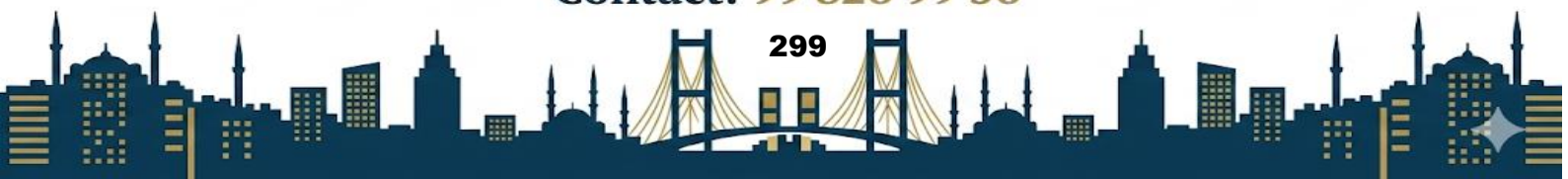
4.3. Ashyoviy dalillarni qadoqlashning protsessual talablari

Moddalarni o'xshash vositalardan laboratoriyada ajratib olish uchun, voqea joyidan olingan modda tashqi muhit ta'siridan himoyalangan bo'lishi shart. Agar kukun ochiq havoda qolsa yoxud polietilen paketga noto'g'ri solinsa, u namlikni tortib olib tuzilishini o'zgartirishi yoxud boshqa kimyoviy vositalar (masalan, transport vositasidagi benzin hidi) bilan aralashib ketishi mumkin. Bu esa ekspertiza xulosasining aniqligiga putur yetkazadi va sudda advokatlar tomonidan dalilning nomaqbul deb topilishiga asos bo'ladi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAKLIFLAR

Giyohvandlik vositalarini yashirilgan va o'xshatilgan qonuniy moddalardan farqlash samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. **Moddiy-texnik bazani modernizatsiya qilish:** Har bir tuman IIB tezkor-tergov guruhlarini portativ Raman spektrometrlari va yangi avlod universal kimyoviy reagentlar jamlanmasi bilan ta'minlash. Bu ashyoviy dalilning tabiatini dastlabki baholash tezligini va aniqligini oshiradi.
2. **Kadrlar malakasini oshirish:** IIV Akademiyasi tinglovchilari va amaliyot xodimlari uchun "Yangi psixofaol moddalar: identifikatsiya va kriminalistik tahlil" nomli maxsus qisqa muddatli o'quv modullarini joriy etish.
3. **Idoralararo axborot almashinuvi:** Davlat bojxona qo'mitasi, Sog'liqni saqlash vazirligi hamda IIV o'rtasida "Yangi paydo bo'layotgan sintetik moddalar va ularning qonuniy o'xshashlari" to'g'risida yagona elektron ma'lumotlar bazasini (sun'iy intellekt elementlari asosida) shakllantirish va muntazam yangilab borish.

4. **Tergov standartlarini yangilash:** Sintetik va dizaynerlik giyohvandlik vositalarini voqea joyidan olish va qadoqlash bo'yicha zamonaviy xalqaro standartlarga (masalan, UNODC – BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi standartlari) mos keluvchi yangi idoraviy yo'riqnomani ishlab chiqish va tasdiqlash.

XULOSA

Xulosa qilib ta'kidlash lozimki, zamonaviy jinoyatchilik dunyosida giyohvandlik vositalarini ishlab chiqarish va sotish yuqori darajada konspiratsiyalashgan. Jinoiy guruhlar doimiy ravishda taqiqlangan moddalarning qonuniy moddalarga (dori vositalari, maishiy kimyo, oziq-ovqat) o'xshab ketishiga (vizual va kimyoviy mimikriya) harakat qilmoqda.

Shubhali kukun, kristall yoki o'simlik qoldiqlarini o'xshash ko'rinishdagi moddalardan ajratib olish jarayoni – bu shunchaki kimyoviy reaksiya emas, balki bevosita inson taqdirini, uning aybli yoki aybsizligini hal etuvchi murakkab huquqiy-kriminalistik amaliyotdir. Ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan voqea joyini sinchiklab ko'zdan kechirish, ekspress-testlardan to'g'ri foydalanish hamda ekspert-kriminalistika markazlarining yuqori texnologik xromatografik va spektrometrik tekshiruvlari uyg'unligi orqaligina jinoyatni to'liq isbotlashga erishiladi.

O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qiluvchi organlari tizimini raqamlashtirish va ilmiy salohiyatini oshirish fonida, xodimlarning kriminalistik bilimlarini doimiy charxlab borishi va idoralararo xalqaro tajriba almashinuvi ushbu global ofatga qarshi kurashishning birdan-bir samarali yo'li bo'lib qoladi.

REFERENCES:

1. **O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.** (01.01.2024 yil holatiga ko'ra). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi - Lex.uz.
2. **O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.** Lex.uz.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 12-noyabrdagi 330-sonli "Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o‘tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo‘lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to‘g‘risida"gi Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustdagi "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida"gi 813-I-son Qonuni.
5. **Djalalov A.A., Toshpo‘latov M.A.** Kriminalistika. Darslik. – T.: IIV Akademiyasi nashriyoti, 2020.
6. **Rustamboyev M.H.** O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Maxsus qism. Darslik. – T.: ILM ZIYO, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2017-yil 28-apreldagi 12-sonli "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishga oid jinoyat ishlari bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida"gi Qarori.
8. **UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime).** Recommended methods for the identification and analysis of synthetic cathinones in seized materials. – Vienna, 2015.
9. **Kuleshov R.V.** Экспертное исследование наркотических средств и психотропных веществ: современные вызовы. Вестник криминалистики. 2022.
10. **Sobirov, A. N.** Yangi turdagi psixofaol moddalarni kriminalistik tadqiq qilish muammolari va ularni hal etish yo'llari. // O'zbekiston yuridik jurnali. 2023. № 4.

